

İSLÂM İLİM GELENEĞİNDE FIKİH VE MATEMATİK

Ferâiz İlmi

Zehra Gülsüm Nazik

İBER
AKADEMI

İSLÂM İLİM GELENEĞİNDE
FIKİH VE MATEMATİK

Ferâiz İlmi

İSLÂM İLİM GELENEĞİNDE
FIKİH VE MATEMATİK
Ferâiz İlmi

Zehra Gülsüm Nazik

Editör Evren Çakıl
Son Okuma Evren Belkız
ISBN 978-625-8592-09-2
1. Baskı İstanbul - 2026

İBER Akademi Yayınları 14

Genel Yayın Yönetmeni Savaş C. Tali
Yayın Yönetmeni Ayşenur Alper
Tasarım İHÜ Yayınları
Kapak Uygulama İHÜ Yayınları
Mizanpaj Uygulama Muhammed Muttaki Topcu

Baskı&Cilt Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Sertifika No: 51796

Nazik, Zehra Gülsüm

İslâm ilim geleneğinde fıkıh ve matematik : ferâiz ilmi / Zehra Gülsüm Nazik ; editör Evren Çakıl ; son okuma Evren Belkız. -- Birinci basım. -- İstanbul : İBER Akademi Yayınları, 2026.

192 p. ; 24 cm. -- (İBER Akademi Yayınları ; 14.).

Bibliyografya ve dizin var.

ISBN 978-625-8592-09-2.

1. Ferâiz (İslam hukuku). 2. İslam hukuku_Matematiksel yöntemler. 3. İslam ilimleri_Tarih.

BP158.5

297.273

Bu kitap, İbn Haldun Üniversitesi Yayın Kurulu'nun 25.12.2025/18 tarih ve sayılı kararıyla yayınlanmıştır.

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesi Yayınlarına aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İBER Akademi Yayınları İbn Haldun Üniversitesi Yayınlarının Tescilli Markasıdır.

Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul
iberakademi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

İSLÂM İLİM GELENEĞİNDE FIKİH VE MATEMATİK

Ferâiz İlmi

Zehra Gülsüm Nazik

Zehra Gülsüm Nazik

2016 yılında Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Lise eğitimi ile beraber hafızlığını tamamladı. 2021 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl İbn Haldun Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini "Fıkıh-Matematik İlişkisi: Ferâiz Hesaplamaları Örneği" başlıklı tezini savunarak tamamladı. Hâlen İbn Haldun Üniversitesi'nde İslam Hukuku alanında doktora eğitimine devam etmektedir.

Bu çalışma, başta Filistin, Suriye ve Doğu Türkistan olmak üzere özgürlüğü için mücadele edip mazlum coğrafyalarda direniş gösteren tüm mücahitlere ve beni sevgi ile yetiştiren anneciğim ve babacığma ithaf olunur.

İçindekiler

Önsöz	15
Giriş	19
<i>Mukaddime: Fıkıh ve Matematik Arasında Ferâiz</i>	21
<i>Kaynaklar ve Yöntem</i>	23
<i>İnterdisipliner Bir İlim Olarak Fıkıh</i>	27
<i>Fıkıhın Diğer İlimler ile İlişkisi</i>	27
<i>Fıkıhın Matematik ile İlişkisi</i>	30

Bölüm I

Fıkıh Eserlerinde Matematiğin Kullanımı

1.1. Fıkıh Eserlerinde Kullanılan Matematiğin Mahiyeti ve Konunun Sınırlandırılması	38
1.1.1. Matematiğin Alt Dalı Olarak Cebir - Mukâbele İlmi ve Fıkıhtaki Konumu	43
1.2. İbâdât Alanındaki Hesaplamalar	46
1.2.1. Namaz Vakitlerinin Hesaplanması ve Kible Yönünün Belirlenmesi	46
1.2.2. Zekât Hesaplamaları	47
1.3. Muâmelât Alanındaki Hesaplamalar	52
1.3.1. Kısmet	52
1.3.2. Şirket	53
1.3.2.1. Mudârebe Hesaplamaları	53
1.3.2.2. Müzâraa Hesaplamaları	55
1.3.3. İkrar	56
1.4. Ukûbât Alanındaki Hesaplamalar	60
1.4.1. Diyetler	60
1.5. Ferâiz Hesaplamaları	61

Bölüm II
Fıkıh - Matematik İlişkisi Bağlamında Ferâiz

2.1. Ferâiz İlmi	65
2.1.1. Ferâiz İlminin Tarifi ve Önemi	65
2.1.2. Ferâiz İlminin İlimler Arasındaki Yeri	69
2.1.3. Ferâiz İlmine Dair Tanımlar ve Temel Bilgiler	73
2.1.3.1. Ferâiz İlminin Terimleri	73
2.1.3.2. Ferâiz İlminde Mirasçılar ve Hisseleri	75
2.1.4. Ferâiz İlminde Önemli Meseleler	80
2.1.4.1. Vasiyet Meselesi	80
2.1.4.2. Avl Meselesi	84
2.1.4.3. Münâsaha Meselesi	86
2.1.4.4. Tehâruc Meselesi	87
2.1.4.5. Miras Problemlerinin Çözümünde Tashih	88

Bölüm III
İslam Matematik Eserlerinde Ferâizin Yeri

3.1. Klasik Matematikte Dönemlendirme Tercihi	93
3.2. İslam Matematik Eserlerinde Ferâiz Hesaplamalarının Yeri	95
3.2.1. Hârezmî'nin Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eseri	95
3.2.2. Ebû Kâmil Şücâ'nın <i>Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr</i> Eseri	102
3.2.3. Selahaddin Mûsâ'nın <i>Risâletü's-Salâhiyye</i> Eseri	106
3.2.4. İbnü'l-Havvâm'ın <i>el-Fevâidü'l-Bahâ'iyye</i> Eseri	107
3.2.5. İbnü'l-Hâim'in Eserleri	108
3.2.6. Muhyiddin Muhammed bin Hacı Atmaca'nın <i>Mecmau'l-Kavâid</i> Eseri	110
3.2.7. İrşâdü't-Tullâb ilâ İlmi'l-Hisâb Eseri	112
3.2.8. Sıbtü'l-Mardîni'nin Eserleri	114
3.2.9. Matrakçı Nasuh'un <i>Umdetü'l-Hisâb</i> Eseri	116
3.2.10. İbn Hamza el-Mağribî'nin <i>Tuhfetu'l-A'dâd</i> Eseri	119
3.2.11. Gelenbevi'nin <i>Hisâbu'l-Küsûr</i> Eseri	120

3.3. İslam Matematik Eserlerindeki Ferâiz Problemleri	123
3.3.1. Tashih Problemleri	123
3.3.2. Vasiyet Meselesine Dair Problemler	127
3.3.2.1. Üçte Bir Orandan Az Vasiyet	127
3.3.2.2. Üçte Bir Orandan Fazla Vasiyet	134
3.3.3. Avl Meselesine Dair Problemler	140
3.3.4. Münâsaha Meselesine Dair Problemler	143
3.3.5. <i>Mesâil-i Sitte</i> Meselesine Tekabül Eden Ferâiz Problemleri	146
3.3.6. Kendine Mahsus Çözümü Olan Ferâiz Problemi: Mekkiyye	150
Sonuç	153
<i>Kaynakça</i>	159
<i>Ekler</i>	171
<i>Dizin</i>	179

Tablolar Listesi

Tablo 1. Sayısı 120'ye Kadar Olan Develerin Zekâtı	49
Tablo 2. 120-200 Arası Develerin Zekâtı	50
Tablo 3. İkrar Meselesi -1	59
Tablo 4. İkrar Meselesi -2	59
Tablo 5. Ashâb-ı Ferâiz ve Hisseleri	79
Tablo 6. Mirasçıların Üçte Birden Fazla Vasiyete Onay Verdiği Vasiyet Problemi	81
Tablo 7. Mirasçıların Bir Kısımının Vasiyete Muvafakat Ettiği, Bir Kısımının Vasiyete Muvafakat Etmediği Vasiyet Problemi	83
Tablo 8. Mirasçıların Hiçbirinin Vasiyetin Üçte Birden Fazla Kısımına Onay Vermediği Vasiyet Problemi	84
Tablo 9. Hz. Ömer'e (ra) Sorulan Avl Meselesi	85
Tablo 10. Münâsaha Meselesi	87
Tablo 11. Tehâruc Meselesi	88
Tablo 12. Hârezmî'nin Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele eserinde Kitâbü'l-Vesâyâ Bölümünün Fikhî Tasnifi	100
Tablo 13. Mecmau'l-Kavâid ve Umdetü'l-Hisâb Eserlerinde Hz. Ali Dönemi Tashih Örneği	124
Tablo 14. Mecmau'l-Kavâid ve Umdetü'l-Hisâb Eserlerinde Avlin Bulunmadığı Tashih Örneği	125
Tablo 15. Umdetü'l-Hisâb Eserinde Tashih Örneği	126
Tablo 16. Umdetü'l-Hisâb Eserinde Tashih Örneği	126
Tablo 17. Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eserinde Üçte Birden Az Vasiyet Problemi	128
Tablo 18. Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eserinde Üçte Birden Az Vasiyet Problemi	129
Tablo 19. Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr Eserinde Üçte Bir Oranında Vasiyet Problemi	130
Tablo 20. Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr Eserindeki Vasiyet Probleminin Cebirsel Gösterimi	130
Tablo 21. Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr Eserinde Vasiyet Problemi	131
Tablo 22. el-Fevâ'id el-Bahâiyye Eserinde Vasiyet Problemi	132

Tablo 23. <i>İrşâdü't-Tullâb ilâ İlmi'l-Hisâb Eserinde Vasiyet Problemi</i>	132
Tablo 24. <i>el-Fevâ'id el-Bahâiyye Eserinde Vasiyet Problemi</i>	133
Tablo 25. <i>Hisâb-ı Kûsûr Eserinde Vasiyet Problemi</i>	134
Tablo 26. <i>Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eserinde Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	136
Tablo 27. <i>Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr Eserinde Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	137
Tablo 28. <i>Kitâbü'l-Vesâyâ bi'l-Cüzûr Eserinde Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	138
Tablo 29. <i>Umdetü'l-Hisâb Eserinde Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	139
Tablo 30. <i>Umdetü'l-Hisâb'ta Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	139
Tablo 31. <i>Hisâb-ı Kûsûr Eserinde Üçte Birden Fazla Vasiyet Problemi</i>	140
Tablo 32. <i>Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukâbele Eserinde Avl Meselesi</i>	141
Tablo 33. <i>Risâletü's-Salâhiyye Eserinde Avl Meselesi</i>	142
Tablo 34. <i>Mecmau'l-Kavâid Eserinde Avl Meselesi</i>	142
Tablo 35. <i>Umdetü'l-Hisâb Eserinde Avl Meselesi</i>	143
Tablo 36. <i>Umdetü'l-Hisâb Eserinde Avl Meselesi</i>	143
Tablo 37. <i>Risâletü's-Salâhiyye Eserinde Münâsaha Problemi</i>	144
Tablo 38. <i>Şübbâkü'l-münâsehât Eserinde Münâsaha Problemi</i>	145
Tablo 39. <i>Şübbâkü'l-münâsehât Eserinde Münâsaha Problemi</i>	146
Tablo 40. <i>Risâletü's-Salâhiyye Eserinde Mesâil-i Sitte Meselesine Tekabül Eden Ferâiz Problemi</i>	148
Tablo 41. <i>Risâletü's-Salâhiyye Eserinde Mesâil-i Sitte Meselesine Tekabül Eden Ferâiz Problemi</i>	149
Tablo 42. <i>İrşâdü't-Tullâb ilâ İlmi'l-Hisâb Eserinde Mesâil-i Sitte Meselesine Tekabül Eden Ferâiz Problemi</i>	150
Tablo 43. <i>Tuhfetü'l-a'dâd Eserindeki Ferâiz Problemi</i>	152

Kısaltmalar Listesi

b.	ibn
Bkz./bkz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
haz.	hazırlayan
nşr.	neşreden
ra.	Radiyallâhu anh
sav.	Sallallâhû Aleyhi ve Sellem
thk.	tahkik eden
trc.	tercüme eden
ts.	tarihsiz
v.	vefat tarihi
vr.	varak
yy.	yüzyıl

Önsöz

Bizleri sayamayacağımız sonsuz nimetlerle donatıp âlemde muhatap almak suretiyle müşerref kılan Rabbimize hamdolsun. Kendisine iletilen vahyi en mükemmel şekilde insanlığa ileterek bize rehberlik eden, fıkın ilk öğreticisi Efendimiz Muhammed Mustafâ'ya salât ve selâm olsun. En güzel övgüler, dinin doğru anlaşılıp yaşanması için gayret eden ve "onu koruyacak olan biziz" ayetinin tecellisi için cehd eden ashâb-ı güzînin ve cümle ulemânın üzerine olsun. Rabb Teâlâ sevap ve hatanın gün yüzüne çıkacağı o hesap gününde bizi onlarla beraber haşretsin.

Klasik dönemde ilim, birbirinden kopuk bölümler olmaktan ziyade bir bütünün parçaları olarak telakki edilmiştir. Bu bütüncül anlayışta dinî ve aklî disiplinler, hakikate ulaştıran yolda birbirini besleyen ve doğrulayan bir mahiyete sahiptir. Elinizdeki bu çalışma, fıkın riyâzî bilimlerle, özellikle de matematiğin ileri tekniklerinin kullanıldığı ferâiz, bir diğer adıyla İslâm miras hukukuyla olan ilişkisini mercek altına almaktadır. Tarihsel süreçte fukahâ, riyâzî düşünceyi bir araç olmanın ötesinde, hukuki çıkarımların sıhhatini denetleyen bir ölçüt olarak konumlandırmış, aynı şekilde matematikçiler de ferâiz problemlerini, cebir formüllerini sınadıkları bir zemin olarak kullanmışlardır. Bu çalışmada söz konusu diyalektik ilişkinin izleri Hârezmî'den Gelenbevî'ye uzanan geniş bir zaman diliminde üretilmiş olan matematik eserleri ile klasik fıkın külliyatı baz alınarak karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur. Bu perspektif ile bir yandan ferâiz hesaplamalarının teknik detaylarını sunmak hedeflenirken, diğer yandan her iki ilim arasındaki ilişkinin boyutlarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, eseri çalışma sürecinde konuyla ilgili desteğini gösterip beni konuya dair teşvik eden, çıkmaza girdiğim noktalarda yol gösteren ve

eksik yönleri görmemi sağlayan saygıdeğer hocam Bilal Aybakan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisansüstü eğitim sürecimde dersleri ile ufkumu açan, eserin içeriğine yönelik yönlendirmeleri ile çalışmanın şekillenmesini sağlayan kıymetli hocam Tuncay Başoğlu'na; bilim tarihine ilgi duymamda büyük etkisi olan ve çalışmanın bilim tarihine dair kısımları üzerinde kıymetli değerlendirmelerde bulunan değerli hocam Hasan Umut'a müteşekkirim. İlâveten bu konuya dair beni teşvik edip içerik hakkında yönlendirerek eser başlığımın belirlenmesinde önemli rol oynayan, ilgi alakasını ve güler yüzünü hiç eksik etmeyen değerli hocam Merve Özyakal'a da ayrıyeten teşekkür ederim. Onun desteği ve yol göstermesi olmasa bu çalışmaya başlamaya cesaret edemezdim. Bununla beraber ilmi gelişimime katkı sağlayarak zihnimin ve dolayısıyla hayatımın dönüşümüne zemin hazırlayan, burada adını zikredemediğim ancak yeri her daim ayrı olan tüm hocalarıma da teşekkürü bir vefa borcu bilirim.

Bu girift akademi yolunda bana yoldaş olan, her koşulda desteğini belli edip varlığıyla ve gülüşleriyle güç veren biricik dostum Lal Perestu Doğru'ya; bu süreçte manevi desteklerini ve sıcak muhabbetlerini hiç eksik etmeyen kıymetli dostlarım Beyzanur Kaç ve Yasemin Ayhan'a; Mescid-i Nebevî'nin avlusundaki konuşmalarımızdan itibaren çalışmama eşlik eden arkadaşım Hanife Çayır'a ve bu süreçte duaları ve verdikleri moral motivasyon ile desteğini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma süresince maddi destek sağlayarak süreci rahat bir şekilde yürütmemi sağlayan TÜBİTAK'a; dijital erişim kolaylığı ile kaynaklarından istifade ettiğim Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na ve araştırmalarım boyunca gerek kaynakları gerek fiziki imkanları ile rahat çalışma ortamı sunan İSAM Kütüphanesi'ne müteşekkirim.

Hususen, çocukluğumdan beri bana rol model olup zekâsı ile önümü açan, gerek tez sürecimde gerekse hayatta her daim akıl danıştığım kıymetli abim Musab Yılmaz'a ve değerli eşi Hacer'e; neşeleri ile hayatıma anlam katan biricik kardeşlerim Meryem ve Muhammed'e; bu çalışmanın son dönemlerinde ve sonraki kitaplaşma sürecinde teşvik, destek ve duaları ile yanımdaya olan, çalışmamı okuyarak eksikleri görmemde yardımcı olan, desteğini ve ilgisini her koşulda hissettiren kıymetli eşim Rıdvan Nazik'e en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Bunların yanı sıra, her şeyden ve herkesten çok,

hayatımın her safhasında sevgileri ile bana güç veren, çocuk yaşımdan itibaren bana ilim muhabbetini aşıl原因 ve maddi manevi desteklerini hiç eksik etmeyip duaları ile her daim yoluma ışık olan sevgili annem Emine Yılmaz ile biricik babam Hasan Yılmaz'a şükran borçluyum.

Zehra Gülsüm Nazik

İstanbul, 2026.